

— Спасибі вам за панські вечорниці,—сказав Каракай, насунув шапку на очі, подався від сільради.

Кармаліта пророкував:

— Во гнєве своем назначу тебе царя, во ярості своєї отніму от тебе царя...

Трандара собі:

— Посадили царицю Катерину на престол...

Пучиха з-поміж жінок висловлювала нехтування своє:

— Труби гримлять, думала-гадала три архирей везимуть, аж воно обрано Параску Перепелицю на голову!

— Хай поправують, побачать, чи легко державою керувати,—говорив Бурда між дебелим товаристом, що співчутливо хитало головами.

Всі згодні були, проте ніхто з веселогорців не запросив його сьогодні на гарячі вареники. Молодиці також обминали поглядами. Бурда був не настільки близькозорий, щоб не відзначити тієї різниці в поведінці славних... Раніш, бувало, кожен веселогорець вважав за свій обов'язок привітати голову: «Марко Захаровичу, завтра кабана колю». Бурда зідхнув тяжко: нема шіде правди. Почвалав у Яр...

С. ВОСКРЕКАСЕНКО

КОМСОМОЛЬСЬКА УДАРНА БРИГАДА

Щодня, щогодини нові неполадки:—

Завал, забурились, прорвалася вода.

— Зношена шахта,

Дише на лада,

А 1300 — подай.

— Накинули програм, як петлі на горло.

Не знаючи зовсім гірняцьких умов —

Скаржився потай завшахтою Горлов,

Криючи матом — путі перемог...

Проходять декади,

А цифри, як плями:

— 645, 50, 60.

Дивились тривожно на прийняті плями
технік, забійник, десятник...

Сирена щовечора тужно заводить:

— Тривога! — Загроза!

Гукає плякат:

— З голоду пухнуть домни, заводи...

До бою за вугіль! плякат заклика.

А блок—«ліваків» і дворучників правих

Обсміхує пляни злорадним—«Хі-хі».

— Вийшло по-нашому, ми таки праві...—

І знову заходяться сміхом сухим.

Принишкло, похмуро стоять терекони,

Здригають потужно нервові копри.

Над шахтою чорним, крилатим драконом

Четверту декаду — прорив.

Забійник Лупашка—перший в нарядній.

В'їдається в очі махорочний дим.

— Куди приведуть нас такі от порядки?..

Браточки, куди?..

— Доки ганьбитиме шахту прорив?

— Соцбудівництво буде зривать?

Відступу досить!

Здохни, помри!

А вугіль країні давай!

Про неполадки сьогодні забудь.—

Ударно робити сьогодні навчись,

Нема неполадок, не мусить і бути,

Дайош імена об'єктивних причин!

Пропоную скласти ударну бригаду.

Взяти копальню,

На комсомольський буксир.

200% дамо за декаду.

Дамо, чи не вистачить сил.

Дошпитливо, рвучко, Лупашка замовк.
У лямпах нервово тремтіли вогні.
І раптом, як вибух у стелю:

— Да-а-мо-о!!!

Сколихнулася важко захекана ніч.
Мов гуркіт далеких геройських повстань,—
В уступах, рокоचे, реве і двигтять.
— Кулемети?

Гармати?

Атака на танк?

Вогонь по заставі?

Знову фронти?

Мов гуркіт далеких геройських повстань
Наростає в забоях небачений бій...
Відбивні молотки атакують пласта,
Борг повертає бригада добі.
Гуркіт в забоях, нечуваний рев,
Вугіль, як кров рештаками в вагон.
Гонить боками, придушений штрек,
Зі свистом по рейках летить коногон.
Війна в підземеллі.
(Трясуться копри).
За вугіль ударний відданий бій,
Комсомольська бригада — штурмує прорив,
Борг повертає величній добі.
Героїв немає,—ударна—герой.
(Чорною хмарою стелеться пил).
В забоях атака за вугільний фронт.
Ударна робота в забоях кипить.
Упряжку скінчили:

— До кліті.— Шабаш!

Замість 120—300.—Акорд!
Бригада Лупашки на цілий Донбас
Встановила геройський рекорд.

СЕЛО ЗА ТУМАНАМИ ¹

Роман

Продовження

XXV

На селі теж є свій радіотелефон.

Кирка Писаренко вже біг до Клименка, коли на вулиці зустрів його з Топкіном. Вони йшли до сільради. Усіх трьох зустрів Вінкуткін.

— Петре, вже з'явився,—кинув задихавшись.

— Збігай за Ковалем і захопи Трофімова також.

— А Захар?

— Старий ще не приїхав.

Писаренко занепокоєно глянув на Клименка.

— Промазав, значить.

Парубок пхнув ногою собаку, що вискочила з-під воріт, і побіг далі.

Дронов, почувши, що наближаються голоси, захвилювався, кинув недопалену цитарку і, сам не знаючи навіщо, спитав у Медведева:

— Папір для протоколу у вас знайдеться?

— Як же!—пожвавішав Комолін і по-домашньому одчинив шафу, вийняв папір, каламаря й перо: далі розстебнув комір шинелі, зсунув папаху з лоба й почав писати.

У ту мить, як Клименко відчинив двері, Дронову впали в око бездоганно написані літери комолінського письма: «протокол №».

Чекаючи, поки всі увійдуть до кімнати, Комолін навмисне голосно спитав:

— А яким порядковим номером позначимо протокол?

Дронов тривожно подумав:

— Як?... З чого почати? Що зробив би Туркін?...

¹ Див. Гарт № 1-2, 1931 р

— Поставимо номер перший, адже після розпуску осередку ми ні одного разу не збиралися,—запропонував Комолін.

Увійшли один по одному. Першим кремезний Клименко, потім проліз Топкін. За ним, знімаючи шапку, з товариською усмішкою, увійшов Писаренко. Подав руку:

— З приїздом,—і так почервонів, що ластовиння його во-всім зникло.

— Спасибі,—повторював Дронов, стискаючи кожному руку.

На велике здивовання, Дронов побачив у рівних білих губах Писаренка таку саму щербину, яку примітив уже в усіх, хто був у кімнаті.

З Комолінцем поручкався тільки Топкін, решта ніби не помітили його.

— Ну, можемо починати?—спитав Комолін діловито.

— Хіба увесь склад?

— Ні, ще старий Телешов у нас... Коваль, і за Думою ми послали.

— Колишній наш секретар Харченко Василь, що з Гвоздьовим ото... він сидить.

— За сваволлю сидить,—додав Комолін.—Два роки вліпили йому.

— Був ще в нас Михайло Іванкін, так він, коли його виключили, перебрався до міста працювати.

— Одне слово, п'ятірка,—загук коваль Клименко.

— Шестеро,—вкинув Комолін.

— Ну так, з товаришем із центру,—погодився коваль і подивився просто на Комоліна, у якого тонкий у рябютинні ніс непомітно почав тремтіти.

Коли Вічуткін повернувся з Думою (кооператора не було дома), Дронов уже гаряче казав:

— Алешино, любі товариші, стоїть перед новою фазою свого існування, тепер усі сили повинні об'єднатися, щоб виконати завдання.

— Об'єднатися,—повторив голосно Комолін із протокола.

Дронов говорив недовго.

— Насамперед дозвольте взнати, відкрите чи закрите це засідання?

— А в чім річ?

— Щоб знати, як казати.

— Ну, припустім, що відкрите.

— Немає ніякої рації,—сказав Кирка з потемнілим обличчям.

— Я щось не розумію, в чім річ...

— Щодо мене, то я, звичайно, можу й вийти,—сказав Медведєв і встав.

— Стій, Стюпо,—крикнув Клименко.—Не про тебе мовиться. Тут, товаришу Дронов, про Комоліна мова.

— Моя справа під слідством,—огризнувся той.

— Знаємо, під яким слідством, під карним.

Зчинився галас. Усі напали на Комоліна. Дронов бачив, що справа повертається небажано. Постукав по столі.

— Товариші, я маю повноваження від районного комітету утворити осередок по-новому. Отже, прошу облишити всілякі старі непорозуміння. Ми сьогодні мусимо обрати нове бюро.

Медведєв пішов, даремно запевняли його, що нічого таємного не буде. Однаково пішов.

Притихли. Дронов похитав головою.

— Ну, ну,—соромив їх. Клименко, очевидячки, погоджувався з ним. Нарешті Кирка теж визнав:

— Правильно каже товариш Дронов. Берімось до роботи.

До бюро обрали Клименка, Телешова і Дронова. Технічним секретарем (поки розв'яжеться справа) узяли добре письменного Комоліна. Ухвалили на завтрашній вечір оголосити загальне зібрання з доповіддю Дронова про колгоспне будівництво.

Перш, ніж розійтися всім, Дронов висловив незадоволення свердловцям: як це вони дозволили розібрати майно «Бджол».

— Нічого, наше буде,—сказав Дума.

Коли встали, коваль підійшов до Комоліна й сказав:

— Петре, востаннє подаю тобі руку. Знай, після цього тільки кулаком можу махнути.

Комолін поквално й жадібно схопив величезну лапу Кли-
менка. Дронову цей жест здався фалшивим, і він пожалку-
вав, що заступився за Комоліна.

XXVI

Колишня церква вицвєть захрясла людьми. Пухнасті бо-
роди. Почервонілі носики хлоп'ят. Зібрані в зморшки баб'ячі
роти. Дівчачі голови в веселих хустках. Кожухи. Сіряки.
Шапки.

Дронов закінчував свою доповідь про колгоспне будів-
ництво.

До вподоби прийшовся алешинським мужикам москов-
ський товариш. Здався він їм людиною веселою, щирою, без
тої казенної звички, з якою місцеві начальники підходять до
людей. Говорив товариш-центровик із приказками, по-друж-
ньому, сам сміявся на весь рот, і в його блакитних очах
виблискувала молодість.

Імпонував алешинським діячам жовтий портфель Дро-
нова, його шкуряна куртка і випенений виступ.

Сподобалося алешинським бабам, як він про них згадав.
Превесело підморгнувши в їхній бік.

— Ач який щирий,—і пересміхалися, як від лоскоту,
одна з одною.

Похолонуло серце в алешинських дівчат, коли москвич
раптом опинився серед їх на церковнім ганку й для кожної
знайшов привітне жартівливе слово.

Позаздрили алешинські парубки високому станові Дро-
нова, голеному міському обличчю, легким його словам, а го-
ловне тому, що випирало з-під шкуряної куртки... Бо всім
було ясно, що в товариша з центру бойовий наган.

Можна тільки сперечатися, наган чи кольт у нього.

В морі спільної втіхи тільки один Телешов був незадоволений із московського товариша, хоча й визнавав, що той ні в чому не винний.

— Треба винуватити себе, дурна голово!

Навіть до президії старий не побажав сісти, а лишився в першому ряді й звідти дивився на ікони над вівтарем, що їх ще не вдалося поскидати вічкуткінській братві.

Дронову теж сподобалися алешинські люди і саме село в зимовому білому вбранні. Мужики в кожухах. Розрум'янені жінки, сором'язливі дівчата. Парубки з упертими очима. Подобався йому дідусь Телешов, душа колгоспу. Вічкуткін, комсомольський ватажок, і товариш Фомін, заступник голови сілради, який так швидко влаштував це загальне зібрання, що перший-ліпший московський завклубу міг би йому позаздрити.

— Темп, братіку, який!

Найбільше, звичайно, сподобалася йому вчителька, що під час його доповіді ні на хвилину не зводила з нього променюстих очей. Дронов, почувуючи на собі тепло цього погляду, сам не наважувався, проте, на неї подивитися.

Він кінчав свою промову...

— Тим то, любі товариші, те завдання, перед яким ми зараз стоїмо, є одне з основних завдань бідноти в спілці з середняком під керівництвом партії. Переваги колективного господарства над індивідуальним незліченні. Колективне господарство є така сила...—Дронов чув свій голос і чув, що ці слова йдуть із глибини його свідомости, і він не може не захопити публіку.

А публіка надихала теплом і цікавістю нетоплену церкву й приймала промову Дронова як натягнена антена.

Спочатку багато було незрозумілого в дронівській промові, де часто траплялися, як падучі зірки, досі нечувані слова. Та наприкінці все стало ясним...

Довгі оплески.

Дронов, щасливий, потер розпалене обличчя. Він ще раз пробіг очима своєю записку, чи не забув чого. Ні, про все згадав.

Дзвоник голови закликав стихнути. Комолін нахилився до Дронова й догодливо прошепотів:

— Я вам скажу, коли хто виступить. Схарактеризую. Адже всіх, як свої п'ять пальців знаю.

Дронов відвернувся від нього (непевний тип—промайнули слова вчительки) і звернувся до Писаренка:

— Ну як, товаришу, гадаєте, справа піде?

— Як єроплан,—сказав Кирка весело.

— Так он яке село!—думав Дронов посміхаючись,—ну-ну, подивимося на цього звіра, на темну його силу, що її ніяк на світло не витягнеш.

— Хто має запитання доповідачеві?—прогримів Клименко.

Охочих не було. Публіка, здавалося, вперлася. Очі зникли під навислими бровами, і мовчанка ставала дедалі напруженіша й тяжча.

Клименко підняв дзвоника. Його м'яке побрязкування виразно ставило крапки над тишею.

— Ну, мужики, баби, парубки, дівчата, невжеж ні в кого запитань немає?

Публіка мовчала. Клименко хотів був подзвонити, як раптом серед залі, в рядах, піднявся чоловік і зняв шапку.

— Ну кажи, Гнатовичу.

— Насамперед, хотів би я знати, від кого колективізація. Від влади чи від партії, будь ласка... А потім, припустім, от я не захочу вступити, що зі мною буде? Крім того, бідняцтво повинно вступати, а ті, що їх середняками звуть, їм як ото бути?

— Ще хто?

— Стривай, у мене запитання є.

— Будь ла...

— Ну, так от я хотів спитати, коли можна чекати соціалізму і, коли все машиною робитимуть, куди коней дівати?

По залі пробіг легенький веселий сміх. Дронов сам трохи посміхнувся.

— Це Макзев Степан, Гладенький середнячок,—прошепотів Комолін.—Шпигонить його міцніше, щоб надалі йому вже не кортіло.

Слова Комоліна змішувалися з горілчаним перегаром і запахом цибулі.

— Я про мануфактуру хотіла б спитати,—сказала, вставши раптом, у другому ряді жінка.

— Це не на доповідь,—тримнув Клименко.

— Облиш, облиш, хай кажуть! Усе на доповідь!—крикнув Дронов. Зібрання почалося о шостій вечора, а після дванадцятої почав розходитися народ.

— Ну, цей зробить справу,—сказав коваль дідові Захарові, коли вони вийшли з церкви.

— Тямущий. З головою!

— Московський пролетар! Чого тобі краще?

— Московський—то факт. А схибив уже, сказати б.

— Де це?—здивувався Прохор.

— Оце так, Трошко, чорт візьми, партійний, а не помітив. Коваль зупинився. Його велика постать, висячі вуса, величезні кулаки здавалися казково великими в зеленому світі місяця.

Він добродушно почухав потилицю.

— Не бачу. Йй-бо не знаю. Де ж це він? Усе так гладенько... і на відповіді так усе, ну просто дивно.

— От маєш. Як приїхав, так зараз бідноту б і скликати. Тоді б усе правильно було, а то відразу загальні збори. От воно й виходить отут помилка. Ну подивимось, далі як.

— Факт, батьку Захаре, діло сказав, чорт його знає. Завтра ж йому скажу просто в вічі, я гадаю, це він не так, сироста.

— От у тім то й річ. Тим то й треба простим словом, а не натаками, зрозумів?

На синьо-білій поверхні місячного снігу темними плямами танули люди.

Дронова оточили. Комолін навмисне балакав невимушено. Дронова нудило від його розв'язности, але показати це не хотілося.

— Тут у нас, в Алешині, товаришу, вже двічі пробували в колгоспом. Спочатку піде, а потім усе навпаки.

— Тепер теж пробують,—поглузував хтось іззаду.

— Ну, тепер і буде колгосп,—вимовив Дронов твердо, і в його тоні вперше почулися нотки впевненості.

— Та в нас і без того їх два.

— Зіллємо їх.

— У тім то й річ. Треба гуртом,—додав той мужик, що виступав першим. Біля двору Фоміна спинилися.

— Тут житимете, товаришу?

— Так, кімната однаково порожня стоїть,—пояснив Фомін.

— Либонь, тут немає житлової кризи, як у вас у Москві,—сміявся Комолін.

— А що воно за криза?—зацікавився Шишакін.

— А таке, коли господарів більше, ніж дахів.

— Може товариша через те й послали, щоб менше народу там було.—Хтось іззаду зареготався. Почувся свист.

Фомін сердито кашлянув.

У цю мить повз них пройшла нова група людей. Гострий і допитливий погляд Дронова помітив Наташину постать. Він мовчки покинув тих, із ким був, і поволі підійшов до Наташі.

— Добрий вечір, товаришу Дронов,—привітно продзвенів голос дівчини.—Познайомтеся. Товариш Блошин, наш завідувач школи. Лизавета Іванівна Блошина — вчителька наша.—Пройшли кілька кроків. Блошин ставив запитання, на які Дронову не тяжко було відповісти, хоча він не міг ніяк позбутися мимовільної засоромленості, що охопила його в присутності Наташі.

Дівчина трохи відстала.

— Я вас цілий день не бачив. І вчора тільки одну хвилину.

— Хіба це так конче потрібно?

— Навіть дуже. Я хотів з вами побалакати.

— Гадаю, що й без мене справа обійдеться. Бачила, як ти свою справу почали. Буквально все село причарували, просто всі закохані в вас.

— Тільки та не закохана, яку я хотів би.

Вона вголос засміялася, потім спинилася, подивилася серйозно в обличчя.

— Дронов, ми так одне одного вряд зрозуміємо!

— Дуже шкода,—зідхнув Дронов трагікомічно.

— Непоправний.

— А спробуйте виправити мене.

— Ви про це хотіли зі мною побалакати?

— Ні, серйозно. Я хотів знати вашу думку.

— Мої вражіння, хочете сказати. Вони прекрасні. Настрій я вважаю за цілком сприятливий. Тільки не поспішайте. Село не податливе до новин. Треба зачекати кілька днів. Головне, треба агітувати не словами, а діями.

— Я дуже радий, що в вас така думка.

— Ми просто захсплені,—вкинула Блошина,—ви це все так просто, гарно, без жадного начальницького тону зробили.

— Ну, знаєте, на те час давно минув назавжди,—сказав Блошин.

Дронов попрощався.

— Приходьте до нас,—запрошували Блошин із дружиною.

— Обов'язково зазирну.

Вулиця ще не була зовсім безлюдна. Місяць, що його Дронов у місті майже ніколи не помічав, здавався йому зараз у своєму казковому сяйві разуче гарним. Собаки розтікалися у вовчому концерті.

Дронов шукав високі ворота Фоміна, що їх він раніше, здавалося йому, добре закримітив. Тепер у темряві вони всі здавалися однаковими.

Хтось біг назустріч.

— Товаришу Дронов!

— Це ти, Сашо? А я мало не заблудив.

— Я вас підживдав.

Дронов обняв парубка. Той був щасливий. У дворі на їх накинулася собака, яку парубок відштовхнув м'яким носком чобота в бік.

— Лиско, дурень, своїх не впізнав!

В домі вже, здавалося, спали. В жарко натопленій кімнаті було задушливо.

Дронов відчинив кватирку, швидко й смачно випив глечик молока, закусуючи м'яким ситним.

— Чи буде колгоспний таким білим?—подумав він, і від цієї думки йому зробилося неспокійно. Але це було тільки мить, зараз же він яскраво відчув:—Факт, буде!

Він хутко опинився в ліжку. Сила вражінь останніх двох днів попливла перед його очима.

Дронов усміхався.

— Так от яке село!

Чулися слова, митотіли обличчя, щаслива усмішка Саші, добрі очі коваля, кисла гримаса старого Телешова, любе личко Наташі. На цьому він затримався аж поки заснув.

XXVII

Від усякої новини щуляться шкура села, як від раннього весняного купання. Наташа мала рацію. Село не зрушило відразу. Причалося, озиралося й чекало, хто буде першим.

«Поспієш з козами на торг».

Дронов нервувався. Він вважав це за невдачу. Даремні були підбадьорювання Фоміна.

— Нічого, зрушить!

Дронов тільки в роботі знаходив себе. Він з головою пірнув у повсякденну діяльність, бачачи в ній тепло творчости. Було чимало труднощів. Першого ж ранку після великого зібрання забіг Кирка Писаренко.

— Перевибори ми влаштуємо, а от як буде з рахівником?

— А хто у вас вів справи досі?

— Товариш Машин допомагав з пошти, але тепер це не годиться... Рахівника б треба!

— Я б запропонував людину,—заговорив Фомін.

— Кого.

— Комоліна.

Писаренко засміявся. Його вищерблений зуб блиснув пилкою.

— Він письменний, диявол, тільки старий плювати-меться.

— Я справді не розумію,—дивувався Фомін,—аджеж із партійних. Що виключений був, це не важить. І з Клименком таке було.

— Треба питання поставити,—погодився Дронов.

Після Писаренка прийшли члени управи. Дума привітався, стискаючи міцно руку. Коваль спустився на стілець, що загрозливо заскрипів під ним. Топкін усім потиснув руки. Тільки старий Телешов був похмурий. Відсторонявся, озирався переляканими очима, як собака на новому місці. Коли всі зібралися, коваль сказав:

— Сьогодні на чотири скликали «Свердлова» Треба побажати, що робитимем.

Кирка випалив:

— Дуже просто, Дронова в управу. Із партійних трьох. А потім вони сами розберуться, кому в голови.

— Ну, це буде не цілком демократично.

— Іди ти з своєю демократією! Кралце кажи, що буде з «Бджолами»?

— Треба прийняти майно.

— Майно прийняти недовго, а з членами як бути?

— А ви як гадаєте, дядю Телешов?

— Нікого не приймати.

— Мовчи, Захаре! Яка була ухвала?

— А я от Дронову правду й доповім.

— Доповідав би в Чарі... Закульгала твоя кобила.

Старий відвернувся. Видать, крити було нічим.

— Я «Свердлова» по одному, по двоє збирав. По зернятку, по чищеному,—промурмотів старий гірко.

— Я так гадаю,—сказав Дронов,—коли вже «Бджоли» розібрали майно, ми до кожного мусимо підійти персонально.

— Правильно,—буркнув старий розквітаючи.

Тяжче було з питанням про Комоліна. Виявилось, що він заплутаний у карній справі. Під час славнозвісної гвоздьовської демонстрації він побував у домі Ленькіна, після чого у нього знайшли годинника, подарованого партизанові від Червоної армії. Дронов сам почав противитись його кандидатурі, але нікого було посадити на це місце. Скарбницею навантажили Топкіна, доручивши йому також наглядати й за Комоліном.

У дальшій нараді старий майже не брав участі. Він витяг із внутрішньої кишені блокнота й почав до нього щось ретельно записувати.

Дронов ніяк не міг стримати усмішки, дивлячись на нього. Старий у своїх окулярах скидався на вчену мишу. Кирка також долонею затулив рота, вирячуючи очі від стримуваного сміху.

Дронов уже орієнтувався серед своїх майбутніх співробітників. Дума був мовчазний, балакав мало, з тихим тумором. У гарному настрої змішував російську мову з своєю рідною, українською.

Кирка відразу ж полюбився Дронову. Цей молодий гарячий парубок працював у недалекому ухабінському радгоспі два роки. Повернувшись звідти, став палким застрільником колгоспного руху.

— От живуть. Ні в бога, ні в глитає не вірують. По-науковому живуть.

Коли старий Телешов закінчив свою «канцелярію», ретельно сховав блокнот, а списаний аркуш підніс Дронову.

— Місцеві глитаї. Сама «махра»,—сказав він і сів на своє місце. Великий з нерівними літерами список лежав перед Дроновим.

— Чи не батато написав?—сказав Клименко, зазирнувши через плече Дронова до папера.

— Про це іншим разом.

В кімнату увійшов Фомін. Він був скромний, але трохи схвильований.

— Я, коли управа нічого не має проти, вступаю до колгоспу. Усе, що мав, вношу.

Його заява справила вражіння. Усі потискали його руку.

— Не бійтеся, товариші, й середняків захоплю з собою, я їх знаю.

— А восени де були?—вкинув східно Телешов.

— Ех, і колючий ти, дядю Захаре,—засміявся Фомін і обняв старого.—Тобі б треба знати, що свій час на всяку справу, восени «Бджоли» й колом би не розбити, а тепер сама розпалася.

— З політикою воно, видать, краще. Сапо, виходить—відхилився старий.

— А як же? Кожному не гріх політичним бути!

— Вірно,—буркнув коваль.—Це не хиба.

Фомін не відпускав гостей після наради.

— Дозвольте з нагоди такої радості,—сказав він.

У внутрішній кімнаті стіл уже був накритий. На блискучій цераті біліла купа нарізаного хліба. У великій мисці солоні огірки, баклажани й малосольні кавуни.

Марія Микитівна запрошувала до столу, змінивши звичайну похмурість на посмішку. В руках її димилася велика сковорідка смаженої баранини з добре підрум'яненою картоплею.

Люди пожвавішали. Прохор, видать, дуже ласий попоїсти, розплився усмішкою.

— Прийшли на христини, а на весілля потрапили.

Хазяїн із зеленої пляшки кожному налив по чарочці.

— Один ковток і комсомольцеві можна. Правда, Сапо?

Парубок жадібно вихилив, при чому половина поплила по підборіддю.

Старий, обдивившись кімнату, де на нього замість ікон із стіни мружився Калінін, узяв чарку.

— Ну, Сашо,—звернувся він до Фоміна,—зайшов до нас, не думай, що до баранів потрапив. Вовки ми сиві, дивись!

— Гуляйте, товариші, встанне в приватному будинку. Завтра це все не мое буде.

Кирка почав пояснювати суть колективного господарювання, де усуспільнюється не побутові речі, а тільки самі засоби виробництва й працю.

Фомін слухав його і підтакував:

— Ну що в бідної людини крім праці й манаття? Нужа сама.

Зайшли Медведєв і Сьомка Фастовцев. Компанія дедалі жвавішала. Медведєв приніс заяву про вступ. Фастовцев прохав Дронова записати його так.

— Хай живе,—вигукнув Медведєв,—тепер і мені легше буде. Рада буде, а багато від чого й осторонь.

Дронов відповідав на рукотискання, пояснював спірні питання, сам слухав і в кожному слові знаходив для себе нове.

Зайшов Комолін. Не кажучи слова, сів, вихилив чарку, закусив огірками, повернувся до Дронова:

— Можна поздоровити!—його зизе око неприємно мружилось.

XXVIII

Потім усе пішло й пішло. Дні Дронова, як човен у відкритому морі, хоробро вривалися в широкі хвилі.

Десятками вступали. Приходили, розпитували, записувалися, запитували про таке, що часом смішили Дронова, іноді захоплювали зненацька.

Для управи об'єднаного колгоспу приділили будинок купця Гната Козьміна, що був порожній відтоді, як глитайчик утік до міста. В колишній крамниці розташували дрібний реманент. Стайні, повітки й загороди, що тугим кільцем оточували широкий двір, виявилось, стали добре в пригоді.

Козьмінський двір сполучили з сусіднім Сированцевським, і відразу створилося вражіння великої економії.

Тут орудував Кирка. Він наказував, куди ставити бони, плути. Приділяв місце для корів, коней і малих телят. До інбаря приставив сторожа. Фоміна обрали до управи Медведева кооптували.

Вербувати продовжували агітацією і прикладами.

— Фактами бийте, приклад давайте.

Рада була порожня. Козьмінський будинок перетворився на штаб. Люди товклися там з ранку до ночі. Приходили, виходили.

Біля трієра крутилися комсомольці. Коля Вічуткін між справами часто забігав сюди. Прикомандировані баби й дівчата-колгоспниці працювали весело. Дронов був заглиблений у роботу, Фомін виявився розпорядливішим і діловитішим ніж інші, і Дронов звик цінити його поради й поміч. До того ж він умів і керувати й слухатися однаково.

Книги Комоліна були, як перло, чисті. Він цілком віддався своєму новому званню і тільки іноді намотався совати тонкий ніс не в своє діло. В таких випадках Фомін умів одним поглядом спинити його.

Фомін указував на придатні для колгоспу двори, характеризував людей, ходив із Дроновим по селу. А коли доводилося заходити до якогось двору і баби починали охати. Фомін умів бути й тактовним і рішучим, при чому сам ішов попереду з прикладом. Він віддав свій двір під племінну худобу, і в його інбар зсипали зерно, що лишилося після трієра. Він зумів, не підкреслюючи цього, стати в перший ряд у колгоспі.

Біля плугів і борін цілими днями порався коваль, розбираючи здаваний реманент.

Старий Телешов сидів у канцелярії і приймав заяви, роблячи заможним ущіпливі зауваження, бідняка лаяв, чому. мовляв, тільки тепер надумав, але видко було, що взагалі хід роботи його задовольняє. Часто казав:

— Повзуть мужички, чорт забирай!

— «Цыпленок тоже хочет жить»,—казав Топкін, якого звали «міністром фінансів без кишені».

Дума працював коло районування села. Алешино розбили на три райони, встановили двадцятидвірки, організовували, організовували.

Дронов загубився в роботі. То тут, то там блисне його жовтий портфель, що ставав усе пухлятіший від паперів, які чекали на розв'язання справ.

Наташу майже не бачив. Тільки серцем засумує, коли раптом з якоїсь нагоди згадає про неї. Якось не втерпів. Проходячи повз школу, збіг по сходах і відчинив двері першої-ліпшої класи. Лице вчительки було надзвичайно заклопотане. Навіть здалось Дронову чужим і робленим. Біля класної таблиці стояв хлопчик, якому Наташа спокійним і рівним голосом пояснювала завдання, видать, уже не вперше пояснюване.

На рипіння дверей вона озирнулася. Навіть здивовання не виявила (ач як може!).

— Я зараз,—кинула вона класі й вийшла в коридор.

Дронов простяг руку й збентежено посміхнувся. Вона лишалася серйозною.

— Що ви хочете, товаришу Дронов?

— Я тільки на одну хвилинку...

— Хвилинка вже пройшла,—сказала вона, і в куточках губів пробігла посмішка.

— Чому ви така сувора?

— Я зараз зайнята,—вимовила вона й нахилила голову.

На її свіжій, ніжній шиї м'яко крутилися шовкові волосинки. Дронов відчув, як йому легенько паморочиться голова.

— Ну, пробачте...

— Іншим разом, коли немає особливої потреби, прошу під час занять мене не турбувати.—Вона подивилася на Дронова, її очі були глибокі й гарні.

Виходячи, Дронов відчував, що вони починають одне одного розуміти. Це настроїло його трохи по-філософському. Він

окинув оком широку білу вулицю Алешина, привітні лінії утоптаних доріжок. Снігова краса зробила своє діло.

— Тут проживу рік. Влітку випишу матір. Вона привезе вельосипед.— Ні, чорт, вельосипеда не треба. Адже Кирка Писаренко підучив його минулої неділі триматися в сідлі. Не потрібен тут вельосипед... А Наташа? Що буде з Наташею? Ну, набалакаємося ще: сподіваюся, трапиться ще слухна нагода.

XXIX

Село, як готовий до походу загін, віддало себе під керівництво Дронова. Число охочих до вступу дедалі більшало. Вступали й такі, що ще місяць тому й слухати не хотіли про колгосп. Робота густішала як переварена каша. Ледве можна було повернутися в козьмінському будинку.

Працювали, розподіляючи земельні ділянки. Руки старого Телешова тремтіли, коли він гладив хруску кальку первісного пляну.

— Ех, козьмінська земелько, сированцівська лука, бахорівська оранка! А Москальов? Рік тому, за водопій гроші від громади брав...

Чекали на Кустова, що, була чутка, цими днями санкціонував у Чарі новий розподіл.

Дронов щодня посилав свої зведення до району. Часто говорив телефоном із Спіріном.

Траплялося, Кулагін підходив до апарату.

— Ну, як живемо?

— Орієнтуюсь.

— Треба зробити справу поки сніг на землі. А коли земля покажеться, тяжче буде. Мужик від самого духу шаленів.

— Я гадаю, що результати поки задовільні.

— Як сказати? Темп м'якуватий.

— Темп. Наприкінці першого тижня двісті п'ятдесят дворів перейшло до колгоспу.

Концентрували корм і усуспільнювали тяглову худобу. Спочатку спіткали великі перешкоди. Багато з алешинських

господарів, а надто українці. взимку візникували на Чарському шляху. Вони не схотіли здати волів і коней. Ті ж, що були дома, едавали, щоправда, худобу, але майже щодня знаходили приклучку брати худобу назад.

Траплялися й скандали. Захоріла мати Колі Вічкуткіна. Стару треба було не барячись везти до Чари. Коля попрохав дозволу на коня (самі вони не мали коней). Старий Телешов дав йому дозвіл на коня Олекси Холодова, той за це вчинив цілу бучу.

— Як це так, мовляв, що його кінь і сани, а хтось без його дозволу взяти насмілювся?

Дронов кілька хвилин терпляче пояснював обуреному господареві, що його кінь тепер спільний, і що, коли йому кінь потрібний, йому можуть дати іншого.

Холодов слухав Дронова, уперто дивився на носок свого чобота, мовчав, але другого дня забрав своїх коней. Протримав у себе три дні і тільки по тому повернув.

Сільським інтелігентам—вчителеві й Машинові—Дронов прийшовся дуже до вподоби. Машин частенько прибігав сам із телеграмою на двір Козьмініх. Блошин, що одним із перших вступив до колгоспу, скрізь агітував, а Машин намалював великий плякат і повісив його в поштової конторі.

«Кожна свідома людина повинна бути членом колгоспу».

Старий Бахорев подивився на плякат і спитав:

— Одне слово, Денисе Васильовичу, воно по-вашому виходить, що я несвідомо людина?

— Ви, Микито Андрійовичу, зовсім інше, ви навіть із дуже свідомих.

— А ви гадаєте, що я не здався б у колгоспі?

— Гадаю, що ні.

Старий Бахорев частенько заходив по газети і пошту свою забирав особисто. Він перечитував газети з початку до кінця, тлумачив їх цілком своєрідно і, коли з влади нікого близько не було, робив уїдливі зауваження.

Коли Фоміна обрали до управи, Бахорев перестав його лаяти. Хвалив:

— Наволоч, змія, але розумний! Розумний. Ніколи не розбереш, де хвіст, а де голова.

А колгосп усе зростає. Бувало таке, що відразу приходили п'ять—шість дворів, що були сусідами.

— Пишіть нас гуртом.

Старий Телешов пропонував:

— Пишіть заяви!

Але Фомін різав його:

— Навіщо бюрократизм розводити?

Кирка підтримував Фомина. Дронов сміявся. Старий бував незадоволений.

— А що, в статуті як сказано?

В міру того, як зростали райони, старий дедалі рідше бував у управі.

На пропозицію Фомина Телешову передали другий район, що йшов від церкви праворуч.

Старий із задоволенням прийняв його, бо тут жили здебільша свердловці.

Бурна наказала подати відомості про стан молочної худоби.

Дронов доручив це Комолінові. Той ретельно узявся коло справи. За два дні обійшов село, був суворий і поводився як справжній «раціоналізатор». Відразу записував і баранів, телят, курей і навіть окрему графу завів для півнів.

— А що ж собак забув?—сміявся Кирка.

Комолін навіть відповісти не зволив йому. Він підсумовував і множив, складаючи бездоганні відомості.

Перший стривожився старий Телешов. Напався на Дронова:

— Що ти наробив, Михайле? Навіщо звелів записувати свиней та гусей?

— У чім річ? Я тільки про корів наказував,—здивувався Дронов.

Комолін пояснив своє записування тим, що може, якщо треба буде якихсь відомостей, вони в нього, мовляв, готові будуть.

— А тепер відбувайся за свою пильність. На селі сполох. Ріжуть поспіль курей, гусей і поросят, де слід і де не слід.

— Треба припинити, такими ділами напсуєш.

Вказували, як повести пояснювальну роботу серед колгоспників.

Фомін заспокоював Дронова. Але, справді, серед силенної справ, загубилася перша настороженість Дронова.

XXX

Відвідини Кустова були несподівані, як проза влітку. Ввалився маненький, давно неголений чоловічок, і для кожного з нього знайшлося кілька привітних слівцець.

— Ну, товариші, як справи, справи, справи...—повторював він.

Зазираючи до книг, передивився список членів, пробіг по двадцятидвірках і всіх навчав.

— Насамперед—тяглова худоба. Найперше. З коровами візьмемося згодом. Тяглова важливіша, бо раніше, як восени, трактора не дістанете. Тепер найголовніше сімба: земля, зерно. Усе на цьому крутиться... Яка буде сімба.

Кустов приїхав не сам. З ним був товариш Іполітов, представник округи. Кустов шепнув:

— Хлопець був великого поля ягода. Щось там, видать, накоїв, і послали його провітритись. Має там руку.

В Дронова зараз обурилося самолюбство: на якого чорта посилають сюди всіляких комісарів? Та нікому про це не сказав.

Іполітов був сухорлявий, високий чоловік із червоним голеним обличчям, з неприємним маленьким підборіддям, із звислим хижим носом, під яким кривився м'який нашіпкуватий рот.

— Ну, хлопці, приїхав подивитися, як ви працюєте. Ти, Дронов, москвич? Московські хлопці вже показали дещо в окрузі, подекуди вже до вісімдесяти п'яти відсотків понагнали.

— Тю-тю,—здивувався Кирка.

— Не відсоток важливий,—крикнув Кустов,—а якість, шановні товариші, якість.

— Покинь, Кустов! Ти на цьому ніяк не розумівся,—перебив його Іполітов.—Твоя справа—земля, гній. Тяглова сила.

— Ну й що ж,—сказав Кустов, значно знижуючи тон.—Я своєї думки тримаюся.

— А я кажу думку окружному. До дня виїзду на поле район мусить бути стовідсотковим колгоспом, розумівш?

— Дай, боже,—промовив Кустов із комічною вейністю.—Це буде величезне щастя.

Іполітов помітно пожвавішав, побачивши Комоліна.

— Ти що, Петре, тут?

— Так точно, товаришу Іполітов.

Виявилося, що Комолін служив у штабі Іполітова в двадцять років як переписувач. Комолін зразу виступився, очі заблищали.

— Ну, товариші,—сказав Кустов, протягнувши плян розподілу земельних ділянок,—бачу, що обійшлися й без мене. Цілком правильно, треба підрізати глота в пень, хто на дорозі, змести. Але тільки як слід.

— Нічого політику розводити,—вкинув Іполітов.—Хто з нами, той з нами, а хто не з нами...

— Той проти нас,—сказав несподівано Телешов.

— Твоя правда, дідусю,—крикнув, поторсавши за плече, Іполітов.

Старий, видать, ще щось хотів сказати, але зникнув і за мовк. Кімната захрюсала колгоспниками, не хотілося старому соромити окружного товариша.

— Ну так, як сказав, подивимось. В разі чого, одноосібників не лишайте без землі й без зерна.

— Знову суперечив собі, Кустов,—причепився Іполітов.—Які там одноосібники, коли ми б'ємося за сто відсотків?

— Коли ці сто відсотків будуть, тоді й балачки про одноосібників не буде.

— Правий, брате, у тебе ухил.

— А коли б у вас потім лівого ухильчика, товаришу Іполітов, не вийшло?

— Не сперечаймось, Кустов.

— Так, так.

Дронов сидів коло свого столу. Він стомився. Голова його наливалася оливом. Він мовчки згоджувався з Кустовим.

— Найголовніше—генеральна лінія,—бовкнув Телешов після неприємної павзи.

Іполітов оповідав про інші села, що їх йому довелося об'їхати. Говорив про молочні господарства, створені колгоспами, птищині, промислові артілі. Соромив алешинців за мляву ініціативу.

— Є села, де не соромляться скасовувати прокляту приватну власність,—сказав Іполітов.

— Як, як?—спитав Кирка насторожившись.

Дронов розсердився, стукнув об стіл.

— Ми теж не з останніх!

Він обвів очима присутніх. Його погляд натикався на перелякані очі, зустрічав запалені, від їх розпалювався сам ще більшим вогнем, а серед холодних, запитливих і повних сумніву згасав останній промінь.

— Діло кажеш,—зрадів Іполітов,—скільки процентів?

— Шістдесят два.

— Мало...

— До сімби ще два тижні.

— Ці два тижні й вирішать. Треба натиснути. Я ці два тижні пробуду тут. Я сюди не в гості-приїхав,—і, поважно оглянувши кімнату, сказав,—а тепер я хотів би побалакати з комуністами.

Послали по коваля. Комолін нахилився до Іполітова і, щось шепочучи, вказав на Фоміна.

Безпартійні члени колгоспу поволі покидали кімнату. Видко було з них, що вони багато цікавого, важливого почули і що буде досить поживи для їхніх розмов і фантазій довгими

передвесняними вечорами. Іполітов скористався з їхньої збентеженості, замітингував:

— От, братця, надійшов час, коли переходимо від слова до дії. Треба показати, хто є справжній колгоспник.

Розбиті, мляві слова летіли на відповідь. Тяжко було вгадати, сумнівалися чи запевняли вони.

Іполітов повернув Фоміна.

— Ви, товаришу, лишайтесь.

Телешов почав швидко кліпати очима.

— Ти, товаришу, казав партійних.

— Фоминові я довіряю,—перебив той.

На закритому засіданні Іполітов повідомив, що він приїхав сюди з завданням ліквідувати глитайню. Отже, треба переглянути списки, що є в районі.

— Це мій список, наш список бідноти,—сказав Телешов.

— Ну, дідусю, занадто, тут же в тебе сімдесят п'ять глитайв.

— Доведу,—крикнув Телешов і вдарив старечим кулаком себе в груди.—Хай скажуть Кирка, Топкін, Прохор. Коли надійшов час розплати, хай буде цілковитий розрахунок. У місті тринадцять років тому зробили кінець буржуям. Ми трохи запізнилися, а все ж таки не забули, про що казав Ільїн.—Старий від хвилювання почав кашляти й обер свій вогкий рот кулаком.—Чи, думаєте, на селі немає революційного ентузіазму?

— Годі, годі, старий,—заспокоював Іполітов.

— Ні, дай сказати, шістдесят чотири роки мовчав, а тепер говорити хочу.

— Багато балакаєш,—дратував Комолін вороже.

— Петре, ти помовч... Багато знаєш. Тільки одного не вмієш, свій брудний рот закривати.

— Товариші, це ні до чого!

Ухвалили список перевірити, створили комісію за головуванням Іполітова, щоб вона переглянула всі помилки осінньої комісії та встановила остаточно список виселюваних. До комі-

сії обрали Телешова, Кирку, Фоміна. На секретаря, по недовгій суперечці, призначили Комоліна.

Перед тим, як розійтися, Іполітов сказав:

— Усе, про що тут говорилося, секрет.—Він суворо подивився на присутніх. В ньому почувався старий комісарський досвід.

Дронов намагався себе запевнити, що Іполітов багато допомогне колгоспній справі, але це йому не вдавалося.

XXXI

Увечері Дронов пішов до Блошиних. Наташі не було дома. Його тостинно прийняв Блошин, який, між іншим, сказав йому:

— Ну, нарешті, глітайчиків виселять!—Звідки він це чув, Блошин не міг сказати. Він запевняв Дронова, що всьому селу відомо, навіщо приїхав Іполітов. Дронов вирішив порушити це питання в осередку.

XXXII

Іполітов зупинився в Комоліна. Це, очевидячки, дуже підняло авторитет останнього, досить підупалий на селі. Як рукою зняло його колишню обережність і покірливу слухняність. Навіть до Дронова став виявляти себе задержуватим:

— Так, ми, старі комуністи, робимо... І подивився на Іполітова. Проте як це трапилося покищо раз, то Дронов не звернув жадної уваги.

Після відвідин Кустова обрії розвиднився. Питання з землею було розв'язане. Трієр працював вдень і вночі.

Вічкункін майже покинув раду. Замість нього чергували комсомольці. Дронов заприятелював із молоддю. Бував на їхніх зборах і зовсім завербував їх на свій бік.

Створилася перша комсомольська бригада з п'ятнадцяти членів, назвали себе «Комсомольська борозна». Сюди записався хлопчак Фоміна—Саша. Хлопці завзято взялися працювати.

З кіньми було не погано, тільки з кормом ніяк не вдавалося налагодитись. Комсомольці десь у полі знайшли десяток копиць сіна і з великим тріумфом привезли на село.

З коровами було справжнє лихо. Молочних жінки не хотіли здавати, а пригнали тільки голодну худобу, що об'їдала колтосп.

Тільки Кирка не сумував.

— Сонечко пече, з стріх тече. Тижднів за півтора пожежем на пашу, а там, диви, й справу почнем.

XXXIII

День Дронова справжня каруселя. Коли вранці встає (а вже з п'ятої години на ногах), приходять Топкін, Кирка, і в їх тисячі «практичних» пропозицій.

— Дістали телеграму. Треба до міста по вугілля для коваля. Прощка натискує, п'ять возів треба.

— А як з грошима?

— З грошима погано.—Вступні внески надходили малі, як на сміх. Відлічування п'ятнадцяти відсотків від сторонніх заробітків спричиняло велике незадоволення. Бож візнікують едебільша бідняки.

Сам Дронов теж був у дурному становищі. Своє утримання—п'ятдесят карбованців—він «зроду» не бачив. Забалакав про це з Фоміном, як же бути з квартирою й харчем, але той перебив його:

— Запишу вас у сім'ю. А мені Саша платить чи що? в один казан.

На мить Дронов забувся... Примріявся йому соняшний обрій комуни. А тут Топкін над душею.

— Лихо, знову лихо!

— Ну, яке знову лихо?—дратував його Дронов.

— Зрозумій моє становище, усі до мене: дай цвяшків, дай сала, коломазі, а хто я такий? Фабрикант, чи що?

Фомін сміється.

— Не бійсь, виселимо всіх оцих, усе буде.

— Не звідти сподіватися треба. До міста треба. По крам. Кажуть, у Чарі навіть чоботи одержали, пар із сто. А ми що?

— Хто ближчий, тому тепліше.

Дронова лякало, що все зростають організаційні труднощі. Поставали такі питання, що кінці їх, здавалося, звисли над прірвою неможливості. Але дещо розв'язувалося само собою в процесі життя.

Старий Телешов виявив себе чудовим організатором. У його районі створено було швальню, лимарню, кравецьку майстерню. Старий, прихильник гарячого темпу, без жадних розмов зайняв опечатану сированцівську гарбарню, що незабаром почала давати шкуру.

Дронова турбували відомості, що їх діставав із інших сіл. В одному місці колгосп уже забрав млина й молот для себе й сторонніх борошно. В іншому селі поряд із коровами устатковували молочних овець. У Холоднодолі, чутка була, оголосили комуну й злили увесь реманент, а в Ухабіні ніби нарobili такого, що колгосп розвалюється.

Дронов гарячився від таких звісток. Від розмов із районом пухла голова. Пропозиції Іполітова були несподівані, гострі й на перший погляд нездійсненні. Коли ж бралися до справи, усе йшло як по маслу.

Село скорялося як розм'яклий віск. Кожну вказівку приймали як наказ.

Дронову іноді хотілося лишитись самому. Подумати. Його роздирали суперечності й сумніви, але не було коли.

Іполітов запропонував функції сільради передати колгоспові. Відмовилися, але фактично це було так. Справи ради рішались в управі колгоспу, і Медведєв з усякою дрібницею посилав людей туди. Комісія Іполітова засідала за зачиненими дверима, й ініціатива поволі переповзала туди. Траплялося, Фомін виходить із внутрішньої кімнати управи:

— Трохиме, скажи своїм двадцятидвіркам, що з сьогоднішнього дня члени колгоспу в кооперативі крам одержуватимуть за розписами колгоспу.

З'явилося оголошення на дошці:

«Від усього проданого й заробленого в іншому місці відлічується шістдесят п'ять відсотків до грошового фонду колгоспу».

А десь пошепки:

— Та що ж це буде?

— Голодом морити хочуть...

— Нема рації працювати...

— Чи на те я вступав до колгоспу, щоб власного коня під розписку одержувати?

— Наказ є.

— Дуже багато начальників стало. Раніше нікого не було і жили, а тепер один одного топлють.

Але були й такі:

— Треба порядку держатися. А на військовій службі без дозволу...

— А ми що, мобілізовані?

Навколо дронівського столу миготять обличчя, шапки, кожухи, борода й руки, що тримали м'яті папери.

— Ну, пишіть резолюцію!

— Підпишіть, будь ласка.

— Сюди печатку треба поставити. Я втретє приходжу. Скажи Комолінові, покинути б треба бюрократизм.

Воскресла невимушеність Комоліна гасне перед Дроновим. У погляді голови стільки рішучої простоти.

Надходять відомості:

— Десять господарств вступило нових. сім дворів записалося.

Навколо стола з'являються нові обличчя, бородаті, усмінені, здивовані, перелякані; очі сині, чорні; роти міцні; зуби великі.

— Зуби...

Спереду у кожного вищерблений зуб. Вищерблені зуби стирчать на Дронова.

Люди волохаті як зазимувалі ведмеді. Пахнуть подушками як діти. Іноді Дронова вдарить змішаний запах сіна з молоком, коров'ячий дух або терпкий амоніак кінського поту.

Сільські запахи, дьоготь, махорка й, іноді, відритнутий горічаний перегар. Люди одягнені в полатаний одяг, у важких полатаних чоботях. Дронову уявляються колони тракторних хліборобів у стандартному спецодязі.

— Чому ж то нам десять, коли міські вісім тодин працюють?

— А від зорі до зорі, як раніше було?

— А взимку що робитимеш?

— А що буде з горілкою?

— А в кого тільки одна корова?

— Що з дітьми робитимем?

— Товаришу голово, тільки одне слово..., що мені жінці сказати, навіщо курей переписували?

— Що сталося з грошми, які збирано на трактора?

Тисячі питань. Усі болячі, усі актуальні, усі практичні. З ранку до вечора. До нього приходять із зубним болем, застудою, народженням і похороном.

Дронов не стомлюється від запитань. Перед його очима все ширше й ясніше набуває форми колгоспне село. Дронов бадьоро посміхається. Тільки одне натягає тінь на його обличчя. Це ті, хто ще не вступив,—відсотки, відсотки, відсотки.

— А що тепер там, на заводі? Чи всі втяглися до ударних бригад? Чорти, не пишуть. От мати встигла відповісти... І щось із Наташею розмова не ладиться. Ну, та хіба є тепер час розмовляти, коли всю увагу треба віддати плутам, боронам, посторонкам, хомутам? І корм, корм, корм.

Дронов чимраз ясніше відчував, як ця маленька громада, зростаючи, стає повсякденністю його життя, а всі питання, з нею зв'язані, його кров'ю і його нервами.

І так пройшов перший місяць.

XXXIV

Дронов зрідка зустрічав Наталю Миколаївну. Іноді, зненацька, ловив себе на думках про неї. Не хотілося вірити:

— Кохання...

— Ні, ні, вона має рацію, мене просто мучить чоловіча брудьга й потреба в жінці.

У Дронова давно переторів перший потяг до Наташі, і він зрозумів, що вона стоїть вище від хвилинного бажання. Не те, щоб, будши коло неї, він не відчував фізичного тремтіння. Ні, ні.

— А може це й є кохання?

У Дронова бували вже пристрасні зустрічі. Навіть чимало. Вони були може й тривалі, але почуттям неглибокі. Він був молодий, приємний, веселий і міцний...

— У чім річ?

А тепер він повставав. Катував себе. Наматався в думці принизити її в своїх очах.

— Ох, візьму її й... візьму її руки... а які в неї теплі, розумні рученята.

— Розумні рученята. Звідки це? Та це ж уже поезія, товаришу Дронов... Ай, ай... товаришу голово, можна вас на два слова? Коли я, наприклад, закохаюся в цю дівчину на основі добровільності. А як же мені потім, можна виходити?... А цьому колективові де статут писаний?.. І чи затвердив це кол-госпцентр?

Сердився. Навіщо це? Кому це потрібно? Хіба мій батько, Іван Дронов, так робив? А мати моя? Невже вони так само переживали проблеми?

Дронова непокоїв розум Наташі. Він ніяк не міг зрозуміти, що та боязкість і «проблематичність», що завжди стискали йому горло, коли наближався до дівчини, були від того, що Наталя Миколаївна стояла далеко вище за нього.

Вона бачила його наскрізь.

Якось, коли в хвилину розпачу й хоробрости він схопив її за перса, Наташа навіть не злякалася. Вона наїжилася, і голки її холодности зробили йому болячіше, ніж коли вона вдарила б його.

А якою вона вміє бути хорошою?.. Як приголубити може двома словами, раптовим дотиком рук, як примирити може дорогою своєю усмішкою..

Тримає арканом. І радник добрий!

— Слухайте, Дронов, правда, що ви одноосібникам не хочете дати ні землі, ні зерна?

— Іполітов залічує їх до глитаїв.

— А коли він бідняк?

— Тоді він вступить до колгоспу.

— А коли не вступить?

— Гм.

— Обережно, Дронов, дивіться, щоб не переборщити. І без того зараз багато балачок.

— А що кажуть?

— Не хочу псувати вам настрою. Всяку нісенітницю. Ще немає підстав звертати на їх увагу.

— А все ж таки?

— От і злякався. А знаєте, що, справді, мені цей ваш Іполітов дуже не до вподоби.

Іполітов і Дронову не подобався. Багато в ньому легковажності, щоправда, чимало й сили досвіду, що, власне, й підкупає голову.

Але як Наташа сказала:

— Ви тут толовний, Дронов, ви відповідаєте, вас для цього послали сюди.

Якось Дронов не застав Наташу дома. Блошина запросила його сісти, розповіла, що жінки ходять до Наташі по поради, й тепер вона так само мітингує.

Дронов знайшов її у школі. В темному коридорі зупинився перед освітленою щілиною не зовсім зачинених дверей.

Парти не були повні. Сиділи жінки, дівчата й серед їх кілька бабусь. Наташа казала про те, які є обов'язки й становище жінок у колгоспі. Вона згадала за жіночі хвороби, амбулаторії. Її тихі слова від уважної тиші ставали гучними. В очах горів вогонь віри.

Дронов побоявся відчинити 'двері. Обережно прослизнув на ганок і одну за одною викурив кілька цигарок.